

MARIAN LIEBMANN*

Likovno predstavljanje istine i pomirenja

Uvod

Ovo je sažetak radionice koja je održana tokom konferencije, pod nazivom: »*Istina i pomirenje u bivšoj Jugoslaviji: gde smo sada i kuda dalje?*«

Radionica je pružila priliku da se, uz korišćenje jednostavnih umetničkih materijala, izraze misli i osećanja u vezi sa prošlošću i nade vezane za budućnost. Da bi se učesnici ohrabрили, uvodna uputstva su sadržala rečenicu: "Nije potrebno nikakvo umetničko umeće, već samo spremnost da se pokuša".

Polazišta umetničke terapije

Neke od prednosti korišćenja umetničkih materijala da bi se vizuelno predstavili događaji, misli i osećanja u vezi sa temama koje izazivaju snažan emotivni naboj su:

- Može se koristiti kao način samoizražavanja i samoistraživanja.
- Slike se mogu koristiti za opisivanje iskustava i osećanja koje je teško pretočiti u reči. Na taj način se, ponekad, može nešto direktnije izraziti nego ispisivanjem brojnih stranica teksta.
- Umetnički proces može ponekad pomoći učesnicima da postanu svesni svojih skrivenih osećanja, ili pak osećanja kojih su samo delimično bili svesni. Takođe, može pomoći u rasvetljavanju konfuznih osećanja.
- Diskusija o radovima može dovesti do razmatranja važnih pitanja. Konkretnost njihovih kreacija olakšava im razvijanje takve diskusije.

- Upotreba umetnosti kao izražajnog sredstva može kod učesnika izazvati oslobađanje osećanja kao što su ljutnja i agresija, pružajući im bezbedan i prihvatljiv način suočavanja sa neprihvatljivim osećanjima.
- Može se koristiti kao sredstvo neverbalne komunikacije. To može biti značajno za one koji ne vladaju dobro verbalnom komunikacijom iz ma kog razloga.
- Može se koristiti da bi se pomoglo odraslima da se igraju i "olabave".
- Može pomoći učesnicima u sagledavanju situacije u kojoj se trenutno nalaze i načina na koji bi ona mogla da se promeni.
- Može obezbediti kontekst u kome bi se na papiru isprobale potencijalne varijante, bez prihvatanja obaveza u stvarnosti.
- Ukoliko se održi serija sesija, moguće je osvrnuti se na sve slike u smislu njihovih tema i razvojnog procesa.
- Važno je da autor ili autorka slike u njoj pronađu sopstveno značenje, a ne da je neko drugi "interpretira". Druge osobe mogu postavljati korisna pitanja da bi im pomogli da izraze šta slika za njih znači.
- Korišćenje umetnosti zahteva aktivno učešće, što može da pomogne u mobilisanju ljudi. U grupnoj atmosferi, to je dobar način da se svakom da prilika da se izrazi.
- Ova aktivnost može biti prijatna, a to može kod pojedinca razviti osećaj o sopstvenoj kreativnosti.

Struktura radionice

Svrha radionice je dvostruka: da se ostvari iskustvo jednog različitog i neverbalnog pristupa učesnicima, kao i da se ocene mogućnosti ovog metoda rada i mogućnosti koje on pruža u njihovoj situaciji. Stoga sam tokom rada učesnicima pojašnjavala svrhu različitih elemenata ovog procesa.

* Marian Liebmann je iz Velike Britanije, i bavi se umetničkom terapijom i medijacijom, a ta dva zanimanja kombinuje već deset godina na svojim radionicama na teme vezane za konflikt. Bila je direktorka Mediation UK četiri godine, i autorka je ili urednica nekoliko knjiga o umetničkoj terapiji i medijaciji, uključujući i *Mediation in Context* («Medijacija u kontekstu») i *Arts Approaches to Conflict* («Umetnički pristupi konfliktu»). Trenutno radi na projektu vezanom za restorativnu pravdu u sistemu maloletničkog pravosuđa u Srbiji i Crnoj Gori. Kontakt: 52 St Albans Road, Bristol BS6 7SH, Tel/fax: +44 117 942 3712, E-mail: marian@liebmann.org.uk

Redosled tih elemenata je bio sledeći:

1. Predstavljanje
2. Aktivnosti za zagrevanje (spontano crtanje)
3. Pogled u prošlost
4. Nade za budućnost
5. Završni komentari u vezi sa radionicom

Predstavljanje

U svakoj radionici, predstavljanje je važno, jer pomaže učesnicima da se lagodnije osećaju u grupi. Isto tako, od izuzetne je važnosti postaviti učesnicima pitanje o njihovim nadama i strahovanjima u vezi sa radionicom, pošto su njihova očekivanja ponekad različita od onoga što im ja pružam. Osnovna pravila su pravila koja su uobičajena kod svake radionice – slušanje, poštovanje, poverljivost sadržaja lične prirode, vođenje računa o vremenu, isključivanje mobilnih telefona, itd. Obzirom na to da umetnost ponekad može neočekivano da pobudi sećanja, ja, takođe, zamolim učesnike da sami odluče u kojoj meri će se udubiti u ovu aktivnost, tj., da ne rade sa sećanjima koja su toliko bolna da ih se ne bi mogli osloboditi po završetku radionice. Zatim pitam učesnike da li sam nešto propustila.

Kod svih aktivnosti, ostavlja se vreme za umetnički rad, za razgovor u parovima i za diskusiju na nivou grupe. Kada se radi o veoma ličnim iskustvima, zamolim učesnike da podele svoje lično viđenje slike sa svojim parom, a zatim da sa grupom podele kometare koji su imali u vezi sa procesom. Na taj način, svako dobije neko vreme za razgovor o ličnim stvarima, a da pri tome ne mora da to izlaže pred čitavom grupom. Razgovor o procesu sa čitavom grupom, takođe, obezbeđuje izvesnu emocionalnu distancu od konteksta koji je razmatran u paru.

Aktivnost za zagrevanje (slobodno crtanje)

Na svakoj radionici biće učesnika koji nisu ni dodirnuli materijal za slikanje još od školskih dana i biće im nelagodna ideja da ga koriste. U isto vreme, pored njih mogu biti učesnici koji su iskusni umetnici. Zato je prvi zadatak radionice da se «probije led» i nađe lak i razigran način korišćenja materijala za slikanje. U isto vreme, nastojimo da ljude uključimo u grupu i izgradimo međusobno poverenje, tako da učesnici mogu kako deliti svoja, tako i učestvovati u životnim iskustvima drugih. Postoji mnogo načina da se ovo postigne, a moj omiljeni jeste igra slobodnog crtanja. Učesnici rade s partnerom, bez pričanja. Nakon što jedan učesnik nacrtava slobodnu, nepravilnu liniju, partner je dovršava na način na koji želi. Zatim menjaju uloge. Nakon desetak minuta crtanja mogu verbalno da razmene

svoj doživljaj ove igre. U ovom momentu obično u grupi ima dosta smeha i dobre interakcije.

Pogled u prošlost

Od učesnika tražim da naprave sliku o svojim mislima i osećanjima u vezi prošlosti. Treba da odaberu nešto što je za njih ima smisla, vodeći računa o tome da to ne bude nešto u toj meri krupno da neće moći da ga «isključuje» do kraja vežbe. Nakon crtanja, od učesnika tražim razmenu u parovima, zatim mogu da komentarišu proces rada i u celoj grupi.

Ovaj deo radionice ima najviše emotivnog naboja i namerno je smešten između aktivnosti zagrevanja i poslednje vežbe koja se odnosi na nadanja. U dužoj radionici, ovoj vežbi dala bih dve trećine prostora.

Nade za budućnost

I ovo je slika koja se radi individualno. Od učesnika tražim da uključe one stvari u kojima bi lično mogli da učestvuju ili da ih rade; da naglase osnažujući aspekt – da to ne budu samo nade «da će se svet promeniti na bolje». Ponovo se sadržaj rada razmenjuje u parovima, a zatim se komentariše proces rada u grupi.

Drugi način na koji se ovo može raditi jeste u malim grupama, od, recimo četiri učesnika, tako da naprave zajedničku sliku nadanja.

Zaključni komentari u vezi sa radionicom

Važno je da se radionica zaokruži, kroz diskusiju o tome šta je svako dobio od radionice ili u krug, tako što svaki učesnik dovrši rečenicu, npr. da navedu jednu stvar «koju nosim s radionice/u kojoj sam uživao-la/koju smatram korisnom....»

Okruženje u kojem se odvijala radionica

Slušalice koje smo imali, zbog simultanog prevoda, nisu se baš najbolje slagale sa papirom i bojičama. Jedini način na koji smo mogli da se okupimo kao grupa i da istovremeno crtamo bio je da stolice poređamo u obliku potkovice, a stolove u obliku slova U. Učesnici su se zatim okrenuli prema stolovima da bi crtali. To znači da su za to vreme svi bili okrenuti licem jedni od drugih, što nije najbolji način za sticanje osećanja zajedništva, ali je to bio jedini način na koji je to bilo fizički izvodljivo.

Materijali

Koristili smo papir za flipčartove i jednostavan umetnički pribor. Najbolji materijal za radionice, koji

je lako prenosiv, jesu uljani pasteli i debeli flomasteri u boji ili markeri. Koristili smo voštane bojice, markere i uljane paste.

Radionica

Predstavljanje

Bilo je 11 učesnika (ja sam odredila 16 kao maksimum, ali je manji broj bio povoljniji), od kojih je bilo 6 muškaraca i 5 žena. Među njima je bilo: dva psihologa, dva sociologa, koordinator programa jednog centra za pravnu pomoć, četiri osobe izbegle iz Krajine, kao i nekoliko osoba koje rade sa izbeglicama, itd. Većina učesnika je izjavila da ne ume da crta.

Aktivnost za zagrevanje (spontano crtanje)

U ovoj aktivnosti su, izgleda, svi uživali, pošto im je povratila poverenje u sopstvenu sposobnost da nešto urade. Interesantno je da je jedan list "crteža" ukazao na temu koja je svima bila na umu – oko izbeglice na sredini papira, koje gleda u automobilske gume, za koje se nadaju da će ih vratiti u njihovu zemlju.

Pogled u prošlost

Kada smo se ponovo okupili da razgovaramo o procesu, učesnici su podelili sledeća iskustva:

- Jedna žena je rekla da je nacrta veliku jedrilicu, zato što je to podseća na godišnje odmore koje je nekada provodila u Hrvatskoj, što sada više nije moguće. Rekla je da njeni sinovi, stari 25 i 19 godina, nemaju čak ni pasoše.
- Jedna druga žena je predstavila svoje drage uspomene iz detinjstva kod kuće, žaleći što samo njena majka sada živi tamo.
- Jedan čovek je predstavio "melanholično raspoloženje", uglavnom pomoću sivih talasastih linija i mestimično ponekom bojom. Odlučio je da mi to pokloni po završetku radionice.
- Jedna osoba je uradila vremensku liniju/hronologiju svog života.
- Jedna žena je rekla da je vodila računa da predstavi samo pozitivna sećanja, da bi mogla da uradi vežbu.
- Jedna osoba je rekla da je vežba zaista kod nje prizvala osećanje bespomoćnosti, kojeg je bila svesna dok je crtala.

Učesnici su izjavili da je u vežbi bilo puno emocija. Kada sam ih pitala da li neko želi da podeli svoj rad sa grupom, niko za to nije bio spreman.

Nade za budućnost

Te slike su bile mnogo pozitivnije i veći broj

učesnika je želelo da o njima razgovara u sastavu grupe:

- Zeleni put, sa "prijatnim iznenađenjem" iza brega, koji se ne vidi na slici.
- Prenošnje ljubavi (velikih crvenih srcolikih oblika) i jabuka (velikih zelenih jabuka) svojoj deci, koja su prikazana kao velike "Čiča Gliše".
- Crtež jednog jezera u Hrvatskoj, u kome se pliva, vesla i jedri, izrađen crvenim markerom.
- Starena planina u jednom nesigurnom prirodnom okruženju – nada da će lična stabilnost biti dovoljna da se prebrode teška vremena.
- Slika na kojoj su prikazani sivi oblaci, kao i nekoliko nizova živih boja "koje se uvek smenjuju".
- Crno korenje i žuto-narandžasto drvo: "Iz crnog korenja će možda iznići nešto dobro".
- Slika koja je prepolovljena: donja polovina je crvena (krv), a stilizovana ljudska figura drži strelu okrenutu nadole, u prošlost; gornja polovina je plava, a stilizovana ljudska figura drži strelu uperenu gore i napred, prema budućnosti.
- Mapa Krajine, na kojoj su gradovi označeni višebojnim krugovima, zatim tri lica: plavo (srpsko), žuto (hrvatsko) i zeleno (muslimansko), a pored njih tri kuće, plava, žuta i zelena, što znači da bi svi imali kuće u kojima bi živeli.

Završni komentari u vezi sa radionicom

Učesnici su izjavili da su uživali u radionici. Bili su iznenađeni koliko osećanja je u njima pobudila izrada umetničkog dela. Rekli su da ih je kreativni rad i međusobni razgovor o tome kod njih pobudio veću bliskost i osećanje grupe.

Ono što sam ja primetila bilo je kako nisu imali većih teškoća u umetničkom izražavanju. Svi su se veoma brzo udubili u svoje crteže, kao da su doživeli olakšanje što mogu da se izraze na drugi način, a ne rečima. Iako nisu imali mnogo vremena na raspolaganju, svi su uspeli da nešto urade u tom roku.

Zaključak

Čak i za vreme tako kratke radionice, izgleda da je bilo moguće razmeniti iskustva o teškoj prošlosti i okrenuti se ka budućnosti i svojim nadanjima. Korišćenje umetničkih materijala je, izgleda, olakšalo izražavanje onih aspekata koje je isuviše teško pretočiti u reči. Verujem da se ovaj metod potencijalno može dalje razviti.

Međutim, u njemu se kriju i opasnosti, ukoliko se primenjuje na grupi ranjivih pojedinaca, ili u nebezbednoj situaciji, ili, pak, bez primerene osetljivosti. On bi mogao otvoriti vrata koja bi posle bilo teško zatvoriti. Moć koju umetnost ima u vraćanju sećanja i emocija istovremeno krije i svojevrsan rizik.

Marian Liebmann

Picturing truth and reconciliation

This is an account of the workshop run at the conference *Truth and reconciliation in the former Yugoslavia: Where are we now and where to go?* Even in such a short workshop, it seemed that it was possible to share difficult areas of the past, and move on to looking at hopes for the future. The use of art materials seemed to facilitate the expression of aspects difficult to put into words. There seems to be potential for extending this method. Yet it is not without its dangers, if used with a vulnerable group of people, or in an insecure situation, or in an insensitive way. It could open doors which are difficult to shut again. The ability of art to bring up memories and emotions is both its strength and its risk.